[२०२४] १० एससीआर ६२ : २०२४ आयएनएससी ७३७

कैलासबेन महेंद्रभाई पटेल आणि इतर

वि.

महाराष्ट्र राज्य व आंध्र प्रदेश.

(फौजदारी अपील क्रमांक ४००३ ऑफ २०२४)

२५ सप्टेंबर २०२४

[पामिदिघंटम श्री नरसिंह आणि पंकज मित्तल, न्या.]

विचारकरण्याजोगा मुद्दा

याचिकाकर्त्यांविरोधात कलम ४९८ ए, ३२३, ५०४, ५०६ आणि कलम ३४ आयपीसी अंतर्गत एफआयआर दाखल करण्यात आला आहे. सीआरपीसीकलम ४८२, सीआरपीसी अन्वये याचिका फेटाळून लावणे आणि अपीलकर्त्यांवरील दोषारोपपत्र रद्द करणे आणि त्यांच्याविरोधात कलम ४९८ अ, दंड संहिता, १८६० अन्वये प्रथमदर्शनी क्रौर्याचा गुन्हा दाखल करण्यात आला आहे, असे म्हणणे उच्च न्यायालयाने योग्य आहे का?

हेडनोट्स

दंड संहिता, १८६० – कलम ४९८ अ, ३२३, ५०४, ५०६ आर/डब्ल्यू एस.३४ - घटक - न केल्यास - प्रतिवादी क्रमांक २-पत्नीने हुंड्याची मागणी आणि धमकी दिल्याचा अस्पष्ट आरोप करत अपीलकर्त्यांनी (सावत्र सासू, सावत्र मेहुणा, सासरे आणि अन्य एक व्यक्ती) आपल्याला आणि तिच्या पतीला मालमत्तेत वाटा नाकारण्यासाठी दाखल केलेली तक्रार – सीआरपीसी नुसार अपीलकर्त्यांनी दाखल केलेली याचिका उच्च न्यायालयाने फेटाळला - शुद्धता:

निर्णय रद्द बातल - केवळ याचिकाकर्त्यांना त्रास देण्याच्या हेतूने फौजदारी कारवाई दाखल करण्यात आली - हुंड्याच्या मागणीशी संबंधित सर्व आरोप असले तरी तक्रारदाराने आपल्या पतीला फौजदारी कारवाईत सामील न करण्याचा निर्णय घेतला - तक्रारदार आणि तिचा नवरा आपापसात वाटला, पतीने दिवाणी खटला दाखल केला आणि तक्रारदाराने फौजदारी कारवाई दाखल केली – तक्रार/एफआयआरला चिथावणी देणे हे मूलत: वडील आणि मुलामधील मालमत्तेचा वाद होता आणि त्याचा हेतू केवळ दिवाणी वादाचे त्यांचे हित साधण्यासाठी होता - केलेले आरोप सामान्य, अस्पष्ट आणि सर्वव्यापी होते आणि तपशील आणि तपशीलांचा अभाव होता - सार

ज्या मालमत्तेसंदर्भात पतीने आधीच दावा दाखल केला होता, त्या मालमत्तेत पतीला कोणताही वाटा नाकारण्याची धमकी देण्यात आली होती - अस्पष्ट आणि अस्पष्ट

आरोपांच्या आधारे कोणताही गुन्हा करण्यात आलेला नाही - शिवाय, प्रतिवादी क्रमांक २ ने समान आरोपांसह दाखल केलेली कौटुंबिक हिंसाचाराची तक्रारदेखील खोटी आणि अमान्य असल्याचे म्हणून फेटाळण्यात आली - एसएस.४९८ ए मधील कोणताही घटक नाही, ३२३, ५०४, ५०६ आर/डब्ल्यू ३४, अपीलकर्त्यांविरुद्ध फौजदारी कारवाई कायद्याच्या प्रक्रियेचा गैरवापर आहे - एफआयआर आणि आरोपपत्र रद्द. [प्यारा १३-१५, १७, १८]

फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ – कलम ४८२ – भारतीय राज्यघटना – कलम २२६ - जेव्हा तक्रार/एफआयआर क्षुल्लक/विक्षिप्त/चुकीच्या हेतूने स्थापन केलेली असेल किंवा दिवाणी स्वरूपाची असेल तर न्यायालयाचे कर्तव्य – चर्चा करण्यात आली आहे.

रद्द करणे – आरोपपत्र दाखल केल्यानंतर फौजदारी कारवाई - दोषसिद्धता:

दोषारोपपत्र दाखल झाल्यानंतरही फौजदारी कारवाई रद्द करण्यास मनाई नाही. [परिच्छेद १६]

केस लॉ चा हवाला

मोहम्मद वाजिद आणि दुसरा विरुद्ध उत्तर प्रदेश राज्य आणि इतर [२०२३] ११ एससीआर ३१३ : (२०२३) **एससीसी ऑनलाइन एससी** ९५१; *जसवंत सिंग विरुद्ध पंजाब राज्य* [२०२१] ६ एससीआर ११००: (२०२१) **एससीसी ऑनलाइन एससी**

१००७; *उषा चक्रवर्ती विरुद्ध डब्ल्यू.बी.*(२०२३) **एससीसी ऑनलाइन एससी** ९०; *नीलू चोप्रा विरुद्ध भारत* [२००९] १४ **एससीआर** १०७४: (२००९) १० **एससीसी** १८४; *मामिदी अनिल कुमार रेड्डी विरुद्ध आंध्र प्रदेश राज्य.* [२०२४] २ **एससीआर** २५२: (२०२४) **एससीसी ऑनलाइन एससी** १२७;*कहकशान कौसर विरुद्ध बिहार राज्य* [२०२२] १ **एससीआर** ५५८: (२०२२) ६ **एससीसी** ५९९; *अचिन गुप्ता विरुद्ध हरियाणा राज्य* [२०२४] ६ **एससीआर** १२९: (२०२४) **एससीसी ऑनलाइन एससी** ७५९; *आनंद कुमार मोहट्टा विरुद्ध राज्य (एनसीटी ऑफ दिल्ली)* [२०१८] १३ **एससीआर** १०२८: (२०१९) ११ **एससीसी** ७०६; *जोसेफ सालवराज ए. विरुद्ध गुजरात राज्य* [२०११] ८ **एससीआर** ८१५: **(२०११) ७ एससीसी ५९;***ए.एम. मोहन विरुद्ध राज्य* [२०२४] ३ **एससीआर** ७२२ **: (**२०२४) **एससीसी ऑनलाइन एससी** ३३९; *ममता शैलेश चंद्रा विरुद्ध उत्तराखंड राज्य* (२०२४) **एससीसी ऑनलाईन एससी** १३६ **- अवलंबून आहे.**

कृत्यांची यादी[संपादन]

दंड संहिता, १८६०; फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३.

कीवर्डची यादी

रद्द करणे; क्रूरता; हुंड्याची मागणी; वैवाहिक वाद; वाद दिवाणी स्वरूपाचे; सामान्य, अस्पष्ट, सर्वव्यापी आरोपांमध्ये तपशील आणि तपशीलांचा अभाव आहे; कौटुंबिक

हिंसाचाराची तक्रार फेटाळली; कायदा/फौजदारी प्रक्रियेचा गैरवापर; न्यायाची थट्टा; तक्रार/एफआयआर फालतू/चिडचिडे, दिवाणी स्वरूपाची.

त्यातून उद्भवलेले प्रकरण

फौजदारी अपील अधिकार क्षेत्र : फौजदारी अपील क्रमांक ४००३ ऑफ २०२४

२०१४ च्या सीआरएलए क्रमांक ४०१५ मध्ये औरंगाबाद येथील मुंबई उच्च न्यायालयाच्या दिनांक ०५.०५.२०१७ च्या निर्णय व आदेशावरून

पक्षांची उपस्थिती

डॉ. अभिषेक मनू सिंघवी, एस. निरंजन रेड्डी, सिद्धार्थ लुथरा, सर. ऍड. शेली भसीन, प्रतीक गुप्ता, प्रतीक यादव, सिद्धार्थ सीम, एम. एस. पलक अरोरा, एस. एस. श्रॉफ, जय कंसारा, चिरंजीवी शर्मा, वासू गुप्ता, कुशाग्र रघुवंशी, करणवीर गोगिया, पृथ्वी सम्राट, प्रणय गोयल, ॲड. चार ---अपीलकर्ते.

वर्मा, सिद्धार्थ धर्माधिकारी, आदित्य अनिरुद्ध पांडे, भरत बागला, सौरव सिंह, आदित्य कृष्णा, प्रीत एस. फणसे, आदर्श दुबे, महेश अग्रवाल, अंकुर सहगल, एस. लक्ष्मी अय्यर, व्हिक्टर दास, शाश्वत सिंग, ए. सी. अग्रवाल, ॲड. ---उत्तरदात्यांसाठी.

सर्वोच्च न्यायालयाचा निर्णय / आदेश

<u>निर्णय :</u>

पामिदिघंटम श्री नरसिंह, न्या.

1 सोडा.

2 हे फौजदारी अपील सीआरपीसीच्या कलम ४८२ अंतर्गत एफआयआर आणि त्यानंतर अपीलकर्त्यांविरुद्ध आरोपपत्र रद्द करण्याची याचिका फेटाळण्याच्या विरोधात आहे. दिनांक ०१.०५.२०१८ च्या आदेशाद्वारे या न्यायालयाने विशेष अनुमती याचिकेत नोटीस बजावली आणि फौजदारी कारवाईला स्थगिती दिली. या फौजदारी अपिलाचा निपटारा करण्यासाठी संक्षिप्त आणि आवश्यक तथ्ये खालीलप्रमाणे आहेत.

3 प्रतिवादी क्रमांक २ हे तक्रारदार आहेत. २००२ मध्ये तिचा विवाह नीरज महेंद्रभाई पटेल नावाच्या व्यक्तीशी झाला होता आणि तो या प्रक्रियेत पक्षकार नाही. ०१.०३.२०१३ रोजी फिर्यादीने तक्रार दाखल केली, त्यानुसार २५.०३.२०१३ रोजी पी.एस.जालना, महाराष्ट्र येथे कलम ४९८ अ, ३२३, ५०४, ५०६ आणि कलम ३४ आयपीसी अंतर्गत अपीलकर्त्यांविरुद्ध एफआयआर दाखल करण्यात आला, जे तिचे सावत्र सासू (अपीलकर्ता क्रमांक १), सावत्र मेहुणे (अपीलकर्ता क्रमांक २), सासरे (अपीलकर्ता क्रमांक ३) आणि मुनीम (अपीलकर्ता क्रमांक ४) आहेत. या प्रकरणी ३०.०७.२०१३ रोजी दोषारोपपत्र दाखल करण्यात आले.

4 एफआयआरमधील आरोपांचे अचूक परंतु अचूक वर्णन असे आहे की, १) तिचा पती अपीलकर्ता क्रमांक ३ आणि त्याच्या दिवंगत पहिल्या पत्नीचा मुलगा आहे. त्यानंतर, अपीलकर्ता क्रमांक ३ ने अपीलकर्ता क्रमांक १ शी लग्न केले आणि त्यांचा मुलगा अपीलकर्ता

क्रमांक २ आहे. ती पती, मुलगा आणि मुलीसोबत मुंबईत राहत होती, तिथून तिचा नवरा कुटुंबाला संपूर्ण हिशेब देऊन कौटुंबिक व्यवसाय सांभाळत होता, २) लग्नाच्या वेळी तिच्या वडिलांनी हुंडा म्हणून काही वस्तू आणि रोख रक्कम दिली होती आणि ३) तिने गुजरातमधील आणंद येथील एका बँकेत अपील क्रमांक १ सोबत जॉइंट लॉकरही ठेवले होते, ज्याच्या चाव्या एकट्या अपीलकर्ता क्रमांक १ ने ठेवल्या होत्या. ४) मुलीच्या जन्माच्या वेळी, म्हणजे तक्रारीच्या आठ वर्षे आधी, अपीलकर्ता क्रमांक १ व ३ ने तिला रुग्णालयात भेटून मालमत्तेतील वाटा हिरावून घेण्याची धमकी दिली आणि लॉकरमध्ये ठेवलेले सोन्या-चांदीचे दागिने परत करण्यास नकार दिला. ५) प्रसूतीनंतर सुमारे २-४ महिन्यांनी ती मुंबईत सासरच्या घरी परतली तेव्हा अपील क्रमांक १ व ३ ने सुरुवातीला तिला घेण्यास नकार दिला आणि नंतर तिला जेवणापासून वंचित ठेवले आणि तिच्यावर शारीरिक अत्याचार केले. ६) तक्रारीच्या चार वर्षे अगोदर तिच्या मुलाचा जन्म झाला असतानाही अपीलकर्ते क्रमांक १ ते ३ जालना येथे तिला भेटले आणि तिला व तिच्या पतीला मालमत्तेत वाटा नाकारण्याची धमकी दिली. ७) याचिकाकर्त्या क्रमांक २ ने आपल्या मुलीचे शाळेतील प्रवेश रद्द करून तिच्या शिक्षणात अडथळा आणल्याचा आरोपही तिने केला आहे. ८) मुनीम असलेल्या अपीलकर्ता क्रमांक ४ च्या विरोधात, तिने आरोप केला आहे की त्याने तिला धमकी दिली आहे की कौटुंबिक मालमत्ता केवळ अपीलकर्ता क्रमांक २ ची आहे आणि तक्रारदार आणि

तिच्या पतीचा त्यात कोणताही वाटा नसेल. ९) या परिस्थितीत घाबरून तिने पती व मुलांसह तक्रारदारांचे घर सोडले आणि आपले आई-वडील जालना येथे राहू लागली.

१०) जालना येथेही आरोपींनी तिला धमकावून मुलगा व मुलीच्या भवितव्यासाठी ५०,००,०००/- रुपये आणण्यास सांगितले. तिच्या जीवाला आणि पती व मुलांच्या जीवालाही धोका असल्याने ०१.०३.२०१३ रोजी तक्रार दाखल केली. २५.०३.२०१३ रोजी एफआयआर दाखल करण्यात आला आणि ३०.०७.२०१३ रोजी दोषारोपपत्र दाखल करण्यात आले.

5 याचिकाकर्त्यांनी सीआरपीसी १९७३ च्या कलम ४८२ अन्वये २५.०३.२०२४ रोजीचा एफआयआर आणि ३०.०७.२०१३ रोजीचे आरोपपत्र रद्द करण्यासाठी याचिका दाखल केली. उच्च न्यायालयाने दिलेल्या आदेशात म्हटले आहे की, प्रथमदर्शनी कलम ४९८ अ अन्वये क्रौर्याचा गुन्हा दाखल केला जातो. तक्रारदारने विशेषत: क्रौर्याच्या घटनांचा उल्लेख केला आणि प्रत्येक अपीलकर्त्याला अतिरेकी कृत्यांचे श्रेय दिले, असेही उच्च न्यायालयाने नमूद केले. पोलिस ठाणे किंवा न्यायालयाला अधिकार क्षेत्र राहणार नाही, हा याचिकाकर्त्यांचा युक्तिवाद फेटाळून लावत न्यायालयाने सीआरपीसीच्या कलम १७८ आणि १७९ नुसार जालन्याला अधिकार क्षेत्र असेल, कारण गुन्ह्याचा काही भाग तेथे घडला आहे.

6 याचिकाकर्त्यांनी उच्च न्यायालयाच्या आदेशाविरोधात सध्याच्या अपीलाला प्राधान्य दिले आहे. दिनांक ०१.०५.२०१८ रोजी नोटीस बजावताना या न्यायालयाने पुढील कार्यवाहीला ही स्थगिती दिली.

7 आम्ही याचिकाकर्त्यांचे विद्वान वरिष्ठ वकील डॉ. अभिषेक मनू सिंघवी आणि श्री सिद्धार्थ लुथरा आणि महाराष्ट्र राज्याचे विद्वान वकील श्रीरंग बी वर्मा आणि प्रतिवादी क्रमांक २ चे विद्वान वरिष्ठ वकील श्री संजीव देसपांडे यांचे म्हणणे ऐकले आहे.

७.१ याचिकाकर्त्यांच्या अभ्यासू वरिष्ठ वकिलांनी असा युक्तिवाद केला आहे की एफआयआरमधील आरोप सामान्य आणि सर्वव्यापी स्वरूपाचे आहेत आणि कोणत्याही तपशीलापासून वंचित असलेल्या भौतिक तपशीलांचा अभाव आहे, ज्यामुळे तक्रार अस्पष्ट आणि अस्पष्ट आहे. वडील आणि मुलामध्ये सध्या दिवाणी वाद आहे आणि म्हणूनच हा एफआयआर फौजदारी कायद्याच्या प्रक्रियेचा गैरवापर आहे. शिवाय, साक्षीदारांचे कलम १६१ जबाब समान आहेत आणि प्रतिवादी क्रमांक २ च्या माहितीवर आधारित आहेत. ते अस्पष्ट आहेत आणि घटनेची तारीख आणि वेळ याबद्दल भौतिक तपशील नाहीत. जालना येथील प्रथम वर्ग न्यायदंडाधिकारी यांनी १६.०१.२०१९ रोजी दिलेले असेच आरोप फेटाळून लावणारे, परंतु कौटुंबिक हिंसाचार कायद्याच्या कलम १२ अन्वये दिलेले निकाल व आदेशयाकडेही आमचे लक्ष वेधले आहे. दुसरीकडे,

प्रतिवादीच्या अभ्यासू वकिलांनी उच्च न्यायालयाने स्वीकारलेल्या निर्णयाचे आणि युक्तिवादाचे समर्थन केले.

8 *विश्लेषण :* तक्रार/एफआयआरमधील काही आरोप ओळखल्यानंतर उच्च न्यायालयाने प्रत्येक आरोपीवर विशिष्ट आरोप आहेत, असा त्वरित निष्कर्ष काढला. कलम ४८२ सीआरपीसी अंतर्गत अधिकाराची व्याप्ती आणि व्याप्ती याबद्दल काही उदाहरणांचा उल्लेख केल्यानंतर, उच्च न्यायालयाने असा निष्कर्ष काढला की एफआयआर / तक्रार रद्द करण्यासाठी कलम ४८२ अंतर्गत अधिकाराचा वापर करणे आवश्यक नाही.

या प्रकरणातील वस्तुस्थिती आणि परिस्थिती. विशिष्ट आरोप आहेत असे मानण्यापलीकडे दुसरे कोणतेही विश्लेषण नाही. कलम ४८२ सीआरपीसी किंवा घटनेच्या कलम २२६ अन्वये उच्च न्यायालयाचे अधिकारक्षेत्र लागू केले जाते, तेव्हा तक्रार/ एफआयआर उघडपणे तुच्छ, घृणास्पद किंवा सूड उगवण्याच्या हेतूने स्थापित केली गेली आहे, तेव्हा आरोपांची काळजीपूर्वक आणि सावधगिरीने तपासणी करण्याचे उच्च न्यायालयाचे कर्तव्य मोहम्मद *वाजिद आणि अन्य विरुद्ध उत्तर प्रदेश राज्य आणि इतर१* *या न्यायालयाच्या नुकत्याच झालेल्या निर्णयात अधोरेखित झाले आहे:*

> *३४. या टप्प्यावर, आम्ही एक महत्वाची गोष्ट पाहू इच्छितो. फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या (सीआरपीसी) कलम ४८२ अन्वये अंगभूत अधिकारांचा वापर करून किंवा घटनेच्या कलम २२६ अन्वये असामान्य अधिकारक्षेत्राचा वापर करून*

१[२०२३]११एससीआर३१३:२०२३एससीसीऑनलाइन९५१

एफआयआर किंवा फौजदारी कारवाई रद्द करण्यासाठी जेव्हा एखादा आरोपी न्यायालयासमोर येतो तेव्हा अशी कारवाई उघडपणे क्षुल्लक किंवा घृणास्पद आहे किंवा सूड उगवण्याच्या हेतूने सुरू केली गेली आहे, मग अशा परिस्थितीत एफआयआरकडे काळजीपूर्वक आणि थोडे अधिक बारकाईने पाहणे न्यायालयाचे कर्तव्य आहे. आम्ही असे म्हणतो कारण एकदा तक्रारदाराने वैयक्तिक सूड वगैरे घेण्याच्या हेतूने आरोपीविरुद्ध कारवाई करण्याचा निर्णय घेतला की, तो एफआयआर/ तक्रार सर्व आवश्यक युक्तिवादांसह अतिशय चांगल्या प्रकारे तयार केला जाईल याची खात्री करेल. तक्रारदार हे सुनिश्चित करेल की एफआयआर / तक्रारीत केलेले दावे असे आहेत की ते कथित गुन्हा तयार करण्यासाठी आवश्यक घटकांचा खुलासा करतील. त्यामुळे केवळ एफआयआर/ तक्रारीत केलेल्या बाबींचा विचार करून कथित गुन्हा घडविण्यासाठी आवश्यक घटक उघड झाले आहेत की नाही, याची खातरजमा करणे न्यायालयाला पुरेसे ठरणार नाही. क्षुल्लक किंवा निरर्थक कार्यवाहीमध्ये, खटल्याच्या नोंदीतून समोर येणाऱ्या इतर अनेक परिस्थितीकडे लक्ष देणे आणि गरज पडल्यास योग्य ती काळजी आणि सावधगिरीने ओळींमध्ये वाचण्याचा प्रयत्न करणे हे न्यायालयाचे कर्तव्य आहे. सीआरपीसीच्या कलम ४८२ किंवा राज्यघटनेच्या कलम २२६ अन्वये आपल्या

अधिकारक्षेत्राचा वापर करताना न्यायालयाने स्वत:ला केवळ खटल्याच्या टप्प्यापुरते मर्यादित न ठेवता खटला सुरू होण्यास/दाखल करण्यास कारणीभूत ठरणारी एकंदर परिस्थिती तसेच तपासादरम्यान गोळा केलेले साहित्य विचारात घेण्याचा अधिकार आहे. उदाहरणार्थ, हाताशी असलेले प्रकरण घ्या. कालांतराने अनेक एफआयआर दाखल करण्यात आले आहेत. अशा परिस्थितीच्या पार्श् *वभूमीवर अनेक एफआयआर दाखल करणे महत्त्वाचे ठरते, त्यामुळे खासगी किंवा वैयक्तिक वैमनस्यातून सूड उगवण्याचा मुद्दा ऐरणीवर आला आहे.*

८.१ वरील उदाहरणात नमूद केलेल्या व्यापक तत्त्वाचा विचार करून, आम्ही आता कलम ४८२ कार्यवाहीमध्ये अपीलकर्त्यांनी आव्हान दिलेल्या तक्रार / एफआयआरची तपासणी करू.

9 या प्रकरणातील एफआयआर अद्वितीय आहे, कारण तक्रारदाराने आपल्या पतीला फौजदारी कारवाईत सामील न करण्याचा निर्णय घेतला आहे, विशेषत: जेव्हा सर्व आरोप हुंड्याच्या मागणीशी संबंधित आहेत. तक्रारदार आणि तिच्या पतीने अपीलकर्त्यांविरुद्ध दिवाणी व फौजदारी कारवाईची संस्था आपापसात वाटून घेतल्याचे दिसून येते. पतीने दिवाणी खटला दाखल केला आहे, तर त्याची पत्नी, तक्रारदार यांनी फौजदारी कारवाई सुरू करण्याचा निर्णय घेतला आहे. विशेष म्हणजे एका कारवाईचा संदर्भ दुसऱ् या कारवाईत नाही. २७.०२.२०१३ रोजी पतीने आणंद येथे विशेष दिवाणी खटला क्रमांक ३५ दाखल करून वडील, सावत्र आई

आणि सावत्र भाऊ या तीन याचिकाकर्त्यांविरुद्ध ही मालमत्ता वडिलोपार्जित स्वरूपाची असून वडिलांना मालमत्तेची विल्हेवाट लावण्याचा किंवा विल्हेवाट लावण्याचा अधिकार नाही, असे जाहीर करण्याची मागणी केली. त्या खटल्यात पतीने कौटुंबिक व्यवसायाचा ट्रेडमार्क वापरण्याचा अधिकार असल्याचे ही जाहीर करण्याची मागणी केली. खटल्यातील याचिकाकर्त्यांनी दाखल केलेले लेखी निवेदन रेकॉर्डवर आणले असले तरी दिवाणी वादाचा तपशील तपासण्यास आमचा कल नाही, परंतु एकीकडे तक्रारदाराचा पती आणि दुसरीकडे तिचे सासरे आणि इतर यांच्यात अत्यंत वादग्रस्त दिवाणी वाद आहे हे लक्षात घेणे पुरेसे आहे.

९.१ पतीने २७.०२.२०१३ रोजी दिवाणी खटला दाखल करण्याचा निर्णय घेतला, तर तक्रारदाराने हुंड्याची मागणी आणि आपल्याला व तिच्या पतीला मालमत्तेत वाटा नाकारला जाईल, अशी धमकी दिल्याचा आरोप करत ०१.०३.२०१३ रोजी फौजदारी तक्रार दाखल केली. तक्रार/एफआयआरसाठी चिथावणी हा मूलत: बाप-लेकातील मालमत्तेचा वाद आहे.

९.२ शिवाय, खटल्यातील हक्क आणि दावे हे फौजदारी खटले दाखल करण्यासाठी आधार आणि चिथावणी आहेत. तक्रार/ एफआयआर हा केवळ एका विषयाने भरलेला आहे तो म्हणजे अपीलकर्ते त्यांना धमकावत आहेत की ते मालमत्तेत वाटा नाकारतील. तक्रार / एफआयआर चा हेतू केवळ दिवाणी वादाचे त्यांचे हित साधण्यासाठी आहे.

जी.सागरसूरीवि.उत्तरप्रदेशराज्य२ या न्यायालयाने सावध केले की:

> *८. संहितेच्या कलम ४८२ अन्वये अधिकारक्षेत्राचा वापर अत्यंत काळजीपूर्वक करावा लागेल. आपल्या अधिकारक्षेत्राचा वापर करून उच्च न्यायालयाने या प्रकरणाची वरवर तपासणी करायची नाही. मुळात दिवाणी स्वरूपाच्या असलेल्या एखाद्या प्रकरणाला फौजदारी गुन्ह्याचा आवरण घातले जाते का, हे पाहावे लागेल.*
>
> *फौजदारी कारवाई हा कायद्यात उपलब्ध असलेल्या इतर उपायांचा शॉर्टकट नाही. प्रक्रिया जारी करण्यापूर्वी फौजदारी न्यायालयाला बरीच सावधगिरी बाळगावी लागते. आरोपींसाठी ही गंभीर बाब आहे. या न्यायालयाने काही तत्त्वे घालून दिली आहेत ज्याच्या आधारे उच्च न्यायालयाने संहितेच्या कलम ४८२ अन्वये आपल्या अधिकारक्षेत्राचा वापर करायचा आहे. कोणत्याही न्यायालयाच्या प्रक्रियेचा गैरवापर रोखण्यासाठी किंवा न्यायाचे उद्दिष्ट सुरक्षित ठेवण्यासाठी या कलमांतर्गत अधिकारक्षेत्राचा वापर करावा लागेल.*

९.३ जेव्हा एफआयआरला पूर्ववर्ती आणि प्रचंड नागरी चव असते तेव्हा न्यायालयाचे कर्तव्य जसवंत सिंग विरुद्ध पंजाब राज्य३ या न्यायालयाच्या मतातही प्रतिबिंबित होते . यान्यायालयानेम्हटलेकी:

२(२०००)२एससीसी६३६

३ [२०२१]६एससीआर ११००:२०२१एससीसी ऑनलाइन एससी१००७

१९. ठरलेल्या कायदेशीर तत्त्वांवरील वरील चर्चेवरून हे स्पष्ट होते की, न्यायालयाच्या प्रक्रियेचा स्पष्ट गैरवापर झाला होता आणि पुढे न्यायाचे उद्दिष्ट सुरक्षित ठेवणे न्यायालयाचे कर्तव्य होते. असे आपण खालील कारणांसाठी म्हणतो;

अ) एफआयआरमध्ये करण्यात आलेल्या आरोपांना नागरी चव होती कारण तक्रारदाराने आरोप केला होता की त्याने आपल्या मुलाला परदेशात नोकरी मिळवून देण्यासाठी मुख्य आरोपी गुरमीत सिंगला पैसे दिले होते. गुरमीत सिंग अपयशी ठरल्यास तक्रारदाराने आश्वासन पूर्ण न केल्याबद्दल दिलेली रक्कम वसूल करण्यासाठी दावा दाखल केला असता.

२०. आमच्या मते, उच्च न्यायालयाने प्रथम रेकॉर्डवरील संपूर्ण सामग्रीचा विचार न करणे आणि पुढे हा वाद, जर काही असेल तर तो दिवाणी स्वरूपाचा होता आणि तक्रारदाराने मुख्य आरोपी गुरमीत सिंग याच्याशी आपला मुद्दा आधीच मिटवला होता, ज्याविरुद्ध २६.०९.२०१४ पर्यंत कार्यवाही बंद करण्यात आली आहे. अशा परिस्थितीत अपीलकर्त्याविरुद्ध ची कारवाई सुरू ठेवण्याचे कोणतेही औचित्य उरत नाही.

10 आता आम्ही एफआयआर/तक्रारीतील 'विशिष्ट आरोप'तपासू. *पहिली गोष्ट म्हणजे* फिर्यादीने लग्नाच्या वेळी वडिलांनी दिलेल्या काही वस्तूंचा उल्लेख केला. या वस्तू म्हणजे (१) एक स्कॉर्पिओ कार; (२) टी.व्ही. (३) फ्रिज; (४) डीव्हीडी टेप; (५) चांदीची भांडी; (६) १०० ते १५० तोळे सोने; (७) आणि ५ लाख रुपये. हा आरोप २००२ सालचा असून सध्याची तक्रार २०१३ सालची आहे. याच टप्प्यावर हे नमूद करणे महत्वाचे आहे की तक्रारदाराने दाखल केलेल्या डीव्ही प्रकरणातील समान आरोप खटल्यात घेण्यात आले होते आणि प्रथम वर्ग न्यायदंडाधिकाऱ्यांनी तक्रारदाराच्या म्हणण्यावर विश्वास ठेवला नव्हता. प्रथम श्रेणी न्यायदंडाधिकाऱ्यांच्या निर्णयाविषयी आपण पुढील भागात थोडे अधिक तपशीलवार चर्चा करणार आहोत. दु*सरा* आरोप संयुक्त लॉकर अस्तित्वात आहे आणि त्या लॉकरच्या चाव्या तिच्या सावत्र सासूकडे म्हणजेच अपीलकर्त्या क्रमांक १ कडे आहेत, या उघड विधानाशी संबंधित आहे. यावरही प्रथम वर्ग न्यायदंडाधिकाऱ्यांनी बँक किंवा लॉकरबाबत कोणतीही माहिती नसल्याचे निरीक्षण नोंदवले आहे.

१०.१ सर्वसाधारण, अस्पष्ट आणि सर्वव्यापी आरोप करण्याची प्रवृत्ती या न्यायालयाच्या अनेक निर्णयांमध्ये लक्षात येते. उषा *चक्रवर्ती* वि. *डब्ल्यू.बी. राज्य.*४ या न्यायालयाने असे निरीक्षण नोंदवले की:

१६... प्रतिवादीने अपीलकर्त्यांविरुद्ध भादंवि कलम ३२३, ३८४, ४०६, ४२३, ४६७, ४६८, ४२० आणि १२० बी अंतर्गत गुन्हे केल्याचा आरोप केला. वरील आरोप आणि त्यांना आकर्षित करण्याचे घटक, जसे आधी येथे नमूद केले आहेत, त्यांचे बारकाईने निरीक्षण केल्यास असे दिसून येईल की आरोप अस्पष्ट आहेत आणि त्यांनी कथित गुन्हे तयार करण्यासाठी आवश्यक घटक बाळगले नाहीत. "..येथे आधी नमूद केलेल्या कथित गुन्ह्याला आकर्षित करण्याचे घटक आणि प्रतिवादीने दाखल केलेल्या अर्जातील आरोपांचे स्वरूप यामुळे निःसंशयपणे हे स्पष्ट होईल की प्रतिवादी वरील गुन्ह्यांच्या संदर्भात येथे अपीलकर्त्यांविरूद्ध विशिष्ट आरोप करण्यात अपयशी ठरला आहे. अशा प्रकारे तथ्यात्मक स्थितीवरून असे दिसून येईल की फौजदारी कारवाईचे मूळ आणि हेतू हे वरील घटनेशिवाय काहीही नाही आणि पुढे संबंधित वाद मूलत: दिवाणी स्वरूपाचा आहे. अपीलकर्ते आणि प्रतिवादींनी या प्रकरणात फौजदारी गुन्ह्याचा आव दिला आहे ..."

१०.२ त्याचप्रमाणे निळू चोप्रा *विरुद्ध भारती*[५] या खटल्यात तपशील आणि तपशील नसलेल्या आरोपांचा निपटारा करताना या न्यायालयाने असे निरीक्षण नोंदवले की:

"७ ... आपल्याला आश्चर्य वाटते की दागिने कोणत्या तारखेला देण्यात आले, दागिन्यांची नेमकी संख्या किंवा त्यांचे वर्णन आणि दागिने परत मागितले गेले

आणि नाकारण्यात आले त्या तारखेचा तपशील देण्यात आलेला नाही. दागिन्यांचे वजनही तक्रारीत नमूद केलेले नाही आणि हे दागिने कधी तरी अपीलकर्त्यांच्या ताब्यात देण्यात आले आणि ते परत केले गेले नाहीत, ही सर्वसाधारण आणि अस्पष्ट तक्रार आहे. आम्हाला अधिक खटकणारी बाब म्हणजे तक्रारीच्या पॅरा १० मध्येही तक्रारदाराने आरोपींना दिलेले कपडे आणि दागिने मागितले आणि त्यांनी ते परत देण्यास नकार दिला, असे म्हटले आहे, तरीही ही तारीख लक्षणीय रीतीने गायब आहे.

11 *तिसरा* आरोप याचिकाकर्त्या क्रमांक एक, सासूविरुद्ध आहे, ज्याने तक्रारदार महिलेला मुलीला जन्म देताना धमकावले होते. तक्रारदार महिलेला सोन्या-चांदीचे दागिने मिळणार नाहीत आणि तिच्या पतीला मालमत्तेत वाटा मिळणार नाही, अशी धमकी देण्यात आली आहे. आरोप पुन्हा अस्पष्ट आहेत, मूलभूत तपशीलांचा अभाव आहे. ज्या मालमत्तेसंदर्भात पतीने आधीच दावा दाखल केला आहे, त्या मालमत्तेत पतीला कोणताही वाटा नाकारण्याची धमकी देणे हे तक्रारीचे सार आहे.

12 फिर्यादीचा भाऊ तिच्यासोबत सासरच्या घरी गेला होता, त्यावेळी अपीलकर्ते क्रमांक १ आणि ३ ने तिला परत घेण्यास नकार दिल्याचा आरोप आहे, परंतु तिच्या भावाच्या

आग्रहाखातर तिला राहण्याची परवानगी देण्यात आली. तक्रारदारने दुसऱ्या मुलाला जन्म

दिला तेव्हा फिर्यादी १ व २ आले आणि तक्रारदार, तिचा भाऊ, आई-वडील यांच्याशी भांडण करून धमकावले, असा ही अस्पष्ट आरोप आहे. वैवाहिक वादांच्या प्रकरणांमध्ये सामान्य आणि सर्वव्यापी आरोपांची घटना तपासण्याची संधी या न्यायालयाला होती. *मामिडी अनिल कुमाररेड्डी विरुद्ध आंध्र प्रदेश राज्य.*[६] या न्यायालयाने असे निरीक्षण नोंदवले की:

> *"१४. ... तक्रार, साक्षीदारांचे जबाब आणि आरोपपत्राचा बारकाईने अभ्यास केल्यास असे दिसून येते की, अपीलकर्त्यांवरील आरोप पूर्णपणे सामान्य आणि सर्वव्यापी स्वरूपाचे आहेत; जरी ते पूर्णपणे घेतले गेले तरी ते प्रथमदर्शनी अपीलकर्त्यांविरुद्ध गुन्हा दाखल करत नाहीत. रेकॉर्डवरील सामग्री आरोप केलेल्या गुन्ह्यांचा कोणताही तपशील उघड करत नाही किंवा गुन्हे करण्यात कोणत्याही अपीलकर्त्यास नेमलेली विशिष्ट भूमिका / आरोप उघड करत नाही.*
>
> *१५. वैवाहिक वादाच्या दरम्यान सामान्य सर्वव्यापी आरोपांद्वारे खोटे अर्थ लावण्याची घटना या न्यायालयाला माहित नाही. कहकशान कौसर ऊर्फ सोनम विरुद्ध बिहार राज्य या खटल्यात या न्यायालयाने अशाच एका खटल्याचा निपटारा केला ज्यात तक्रारदार-पत्नीने तिच्या सासरच्या ४९८ अ आणि इतरांवर केलेले आरोप अस्पष्ट आणि सामान्य होते, कोणतीही विशिष्ट भूमिका आणि तपशील नव्हता. न्यायालयाने आरोपींवरील एफआयआर रद्द करण्याची कार्यवाही केली*

आणि अशी परिस्थिती आटोक्यात न ठेवल्यास कायद्याच्या प्रक्रियेचा गैरवापर होईल, असे नमूद केले.

13 'माझा मेहुणा राहुलयाने फसवणुकीने स्वाक्षरी करून शाळेचा प्रवेश रद्द केल्याने माझ्या मुलीचे शिक्षण विस्कळीत झाले', *असा आरोप ही फिर्यादीने अर्जदार क्रमांक २ वर केला आहे.*असे कृत्य केव्हा झाले, कुठे केले, कोणत्या शाळेत प्रवेश रद्द करण्यात आले, असे रद्द करण्यासाठी कोणत्या कागदपत्रांवर स्वाक्षरी करण्यात आली, त्याने कोणती फसवणूक केली, याबाबत तक्रार पुन्हा एकदा गप्प आहे. अशा अस्पष्ट आणि अस्पष्ट आरोपांच्या आधारे कोणत्याही गुन्ह्याची कल्पना करणे अशक्य आहे. शेवटी, अपीलकर्ता क्रमांक ४, मुनीम यांच्याविरुद्ध एक आरोप आहे ज्याच्या विरोधात असे म्हटले आहे की *"विजय रणछोडभाई पटेल माझ्या, माझ्या पती आणि माझ्या मुलांविरूद्ध माझ्या सासरच्या लोकांना कथा सांगत आहेत आणि त्यांना आमचा मानसिक छळ करण्यास भाग पाडत आहेत".* मुनीम यांनी त्यांना धमकावून निघून जाण्यास सांगितले कारण संपूर्ण मालमत्ता अपीलकर्ता क्रमांक २ राहुल यांच्या मालकीची असल्याने त्यांच्यासाठी काहीही शिल्लक राहिलेले नाही.

१३.१ *कहकशान कौसर वि. बिहार राज्य*[७] सामान्य आणि सर्वव्यापी आरोपांच्या आधारे पक्षकारांना खटल्याच्या क्लेशातून जाण्यास भाग पाडले जाते तेव्हा होणारा अन्याय या न्यायालयाच्या लक्षात आला. निरीक्षणाचा संबंधित भाग खालीलप्रमाणे आहे:

> *"११. ... अलीकडच्या काळात देशात वैवाहिक खटलेही मोठ्या प्रमाणात वाढले आहेत आणि विवाह संस्थेविषयी पूर्वीपेक्षा जास्त असंतोष आणि घर्षण निर्माण झाले आहे. यामुळे पती आणि त्याच्या नातेवाइकांविरुद्ध वैयक्तिक स्वार्थ साधण्यासाठी कलम ४९८-ए आयपीसीसारख्या तरतुदींचा वापर करण्याकडे कल वाढला आहे.*
>
> १८. ... *१-४-२०१९ च्या एफआयआरमधील मजकूर पाहिल्यानंतर असे दिसून येते की अपीलकर्त्यांवर सामान्य आरोप केले जातात. सर्व आरोपींनी तिचा मानसिक छळ केला आणि गर्भपात करण्याची धमकी दिली, असा आरोप फिर्यादीने केला आहे. शिवाय, येथे कोणत्याही अपीलकर्त्याविरुद्ध कोणतेही विशिष्ट आणि वेगळे आरोप करण्यात आलेले नाहीत म्हणजेच कोणत्याही*
>
> ७[२०२२]१एससीआर५५८:(२०२२)६एससीसी५९९
>
> *अपीलकर्त्याला त्यांच्यावरील सामान्य आरोपांच्या पुढे जाण्यात कोणतीही विशिष्ट भूमिका देण्यात आलेली नाही. यामुळे प्रत्येक आरोपीने गुन्हा पुढे नेण्यात कोणती भूमिका बजावली हे निश्चित करण्यात अपयशी ठरण्याची*

परिस्थिती निर्माण होते. त्यामुळे हे आरोप सर्वसामान्य आणि सर्वव्यापी आहेत आणि छोट्या-छोट्या भांडणांमुळे झाले असे म्हणता येईल... तथापि, अपीलकर्त्यांबद्दल बोलायचे झाले तर, त्यांच्यावर केलेले आरोप सामान्य आणि सर्वव्यापी असल्याने त्यांच्यावर खटला चालविण्याची आवश्यकता नाही.

२१. ... तक्रारदाराच्या पतीच्या नातेवाइकांना खटल्याला सामोरे जाण्यास भाग पाडले जात असेल तर ते अन्यायकारक ठरेल म्हणजेच तक्रारदाराच्या पतीच्या नातेवाइकांना खटल्याला सामोरे जाण्यास भाग पाडले जाईल अशा परिस्थितीत सामान्य आणि सर्वव्यापी आरोप प्रकट होऊ शकत नाहीत. फौजदारी खटल्यामुळे आरोपीवर गंभीर जखमा होतात, त्यामुळे अशा प्रकारच्या कारवाईला परावृत्त केले पाहिजे, हे या न्यायालयाने विविध प्रसंगांत अधोरेखित केले आहे.

14 फौजदारी कारवाई केवळ याचिकाकर्त्यांना त्रास देण्यासाठी दुर्भावनापूर्ण हेतूने सुरू करण्यात आली होती, असा स्पष्ट आभास देणारी एक महत्त्वाची घटना म्हणजे कौटुंबिक हिंसाचाराचा खटला दाखल करणे. २७.०२.२०१३ रोजी दिवाणी खटला सुरू झाल्यानंतर आणि त्यानंतर सध्याची फौजदारी तक्रार/एफआयआर दाखल झाल्यानंतर प्रतिवादी क्रमांक २ ने ०६.०४.२०१३ रोजी अशाच आरोपांच्या आधारे कौटुंबिक हिंसाचार कायद्याच्या कलम १२

अन्वये तक्रार दाखल केली. याच वस्तू, स्कॉर्पिओ कार, टीव्ही, फ्रिज, डीव्हीडी टेप, चांदीचे साहित्य, १०० ते १५० तोळे सोने आणि हुंड्यापोटी पाच लाख रुपयांची रोकड असा डीव्ही तक्रारीत उल्लेख आहे. मुलीला जन्म दिल्याने मालमत्तेत वाटा मिळणार नाही, अशी धमकी आरोपींनी दिल्याचा आरोप आहे. अपीलकर्ता क्रमांक २ तसेच मुनीम, अपीलकर्ता क्रमांक ४ यांच्यावरही असेच आरोप आहेत. कौटुंबिक हिंसाचाराच्या तक्रारीवर खटला चालला आणि त्याची परिणती १६.०१.२०१९ रोजी प्रथम वर्ग न्यायदंडाधिकारी, जालना यांच्या सविस्तर निकालात झाली. या आदेशाविरोधात अपील न झाल्याने निकाल व आदेश अंतिम झाल्याची माहिती आम्हाला देण्यात आली आहे. कौटुंबिक हिंसाचाराची तक्रार फेटाळताना विद्वान न्यायाधीशांनी खालीलप्रमाणे निरीक्षण नोंदवले:

> "१९. *उलटतपासणीदरम्यान अर्जदाराने आपल्यात आणि प्रतिवादींमध्ये मालमत्तेचा वाद सुरू असल्याची कबुली दिली. पुन्हा तिने स्वेच्छेने सांगितले की, मालमत्तेचा वाद पती आणि सासू-सासऱ्यांमध्ये प्रलंबित आहे. तसेच, अर्जदाराने स्पष्टपणे सांगितले आहे की, ज्या ठिकाणी प्रतिवादी, तिच्या आणि तिच्या पतीच्या नावावर संयुक्त बँक खाती असतील, अशा प्रकरणांमध्ये, प्रतिवादींना संबंधित खाती चालविण्यास मनाई केली जाईल आणि तिला कार्य करण्याची परवानगी दिली जाईल. पुढे असे दिसते की अर्जदार कुटुंबाला प्रतिवादींप्रमाणेच निवासाची व्यवस्था केली जाईल.*

20 वरील पुरावे आणि प्रवेश स्पष्टपणे सूचित करतात की अर्जदाराने आपल्या पतीच्या सांगण्यावरून आणि कायद्याच्या इतर तरतुदींद्वारे अर्जदाराच्या पतीला हक्काची मालमत्ता हडप करण्याच्या हेतूने सध्याचा अर्ज आणला आहे. अर्जात वापरण्यात आलेल्या शब्दांतून अर्जदाराचा स्वार्थी स्वभाव दिसून येतो. त्यामुळे सध्याच्या परिस्थितीत अर्जदाराच्या एकमेव साक्षीवर पुराव्याशिवाय अवलंबून राहणे असुरक्षित ठरेल, असे माझे मत आहे.

21 असे दिसते की अर्जदाराने तिच्या तोंडी पुराव्याच्या समर्थनार्थ इतर कोणतेही ठोस आणि विश्वासार्ह पुरावे आणले नाहीत. शिवाय आरसीसी क्रमांक ३७६/२०१४ सह भादंविकलम ४९८ (अ) अन्वये दाखल केलेला खटला अद्याप पूर्ण झालेला नाही. त्या प्रकरणात आजपर्यंत प्रतिवादींना दोषी ठरवण्यात आल्याची कोणतीही नोंद नाही. याचा अर्थ असा की हे आरोप अद्याप सिद्ध झालेले नाहीत आणि पुष्टीच्या उद्देशाने उपलब्ध नाहीत. त्यामुळे घरगुती हिंसाचाराबाबत कोणतेही ठोस आणि विश्वासार्ह पुरावे नाहीत या निष्कर्षापर्यंत मी पोहोचत आहे आणि त्यानुसार मी माझा निष्कर्ष बिंदू क्रमांक १ वर "नाही"म्हणून नोंदवतो."

15 कौटुंबिक हिंसाचाराची तक्रार फेटाळून लावणाऱ्या न्यायालयाच्या सर्व निष्कर्षांचा आम्ही उल्लेख करीत नाही. हे लक्षात घेणे पुरेसे आहे की समान आरोपांची तपशीलवार तपासणी केली गेली, कठोर छाननी केली गेली आणि खोटे आणि अमान्य म्हणून

फेटाळण्यात आले. हे प्रकरण फौजदारी प्रक्रियेच्या गैरवापराचे आणखी एक उदाहरण आहे आणि अपीलकर्त्यांना संपूर्ण फौजदारी कायद्याच्या प्रक्रियेच्या अधीन करणे योग्य आणि न्याय्य ठरणार नाही. *अचिन गुप्ता विरुद्ध हरयाणा राज्य* या खटल्यात [८] न्यायालयाने म्हटले आहे की:

> *२०. सीआरपीसीच्या कलम ४८२ अन्वये मिळालेल्या अधिकाराचा वापर कमीत कमी, काळजीपूर्वक आणि सावधगिरीने केला पाहिजे, जेथे कलमातच नमूद केलेल्या चाचण्यांद्वारे अशी कसरत योग्य आहे, हे आता सर्वमान्य झाले आहे. सीआरपीसीचे कलम ४८२ उच्च न्यायालयाला कोणतेही नवे अधिकार देत नाही, तर फौजदारी प्रक्रिया संहिता लागू होण्यापूर्वी न्यायालयाकडे असलेल्या अंगभूत अधिकारांची बचत करते, हेही सर्वमान्य आहे. तीन परिस्थितींमध्ये अंतर्भूत अधिकारक्षेत्राचा वापर केला जाऊ शकतो, एक म्हणजे (१) संहितेअंतर्गत आदेशाची अंमलबजावणी करणे, (२) न्यायालयाच्या प्रक्रियेचा गैरवापर रोखणे आणि (३) अन्यथा न्यायाचे उद्दिष्ट सुरक्षित करणे.*
>
> *२१. ... अन्याय होईल आणि न्यायाला चालना मिळेल अशा कोणत्याही कृतीला परवानगी देणे हा न्यायालयाच्या प्रक्रियेचा गैरवापर ठरेल. अधिकारांचा वापर*

> *करून कोणतीही कार्यवाही सुरू करणे किंवा चालू ठेवणे म्हणजे न्यायालयीन*

प्रक्रियेचा गैरवापर करणे किंवा ही कार्यवाही रद्द करणे अन्यथा न्यायाचे उद्दिष्ट साध्य करेल असे न्यायालयाला आढळल्यास ती रद्द करणे योग्य ठरेल. जेव्हा तक्रारीद्वारे कोणताही गुन्हा उघड केला जात नाही, तेव्हा न्यायालय वस्तुस्थितीचा प्रश्न तपासू शकते. जेव्हा तक्रार रद्द करण्याची मागणी केली जाते, तेव्हा तक्रारदाराने काय आरोप केले आहेत आणि आरोप पूर्णपणे स्वीकारले तरीही कोणताही गुन्हा झाला आहे की नाही हे तपासण्यासाठी सामग्री पाहण्याची परवानगी आहे.

३६. *वरील कारणास्तव, आम्ही या निष्कर्षापर्यंत पोहोचलो आहोत की जर अपीलकर्त्याविरुद्ध फौजदारी कारवाई सुरू ठेवण्यास परवानगी दिली गेली तर ती कायद्याच्या प्रक्रियेचा गैरवापर आणि न्यायाची खिल्ली उडविण्यापेक्षा कमी नाही. हे एक योग्य प्रकरण आहे, ज्यामध्ये उच्च न्यायालयाने फौजदारी कारवाई रद्द करण्याच्या उद्देशाने सीआरपीसीच्या कलम ४८२ अंतर्गत आपल्या अंगभूत अधिकाराचा वापर करायला हवा होता.*

१६ चौकशीनंतर दोषारोपपत्र दाखल करण्यात आले असून या न्यायालयाने उच्च न्यायालयाच्या निर्णयात हस्तक्षेप करू नये, असा युक्तिवाद प्रतिवादीच्या वतीने करण्यात आला आहे. दोषारोपपत्र रेकॉर्डवर आहे आणि आम्ही त्याची काळजीपूर्वक तपासणी केली

आहे, हे केवळ तक्रारीच्या सर्व शब्दांचे पुनरुत्पादन करते. तपासानंतरही नवीन काही नाही, एफआयआर/तक्रारीत केलेले आरोप नेमके आहेत

आरोपपत्रातील आरोप . असे असले तरी कायद्याचे स्थान चांगलेच रुजलेले आहे. आरोपपत्र दाखल झाल्यानंतरही फौजदारी कारवाई रद्द करण्यास मनाई नाही,आनंद कुमार मोहट्टा *विरुद्ध राज्य (एनसीटी ऑफ दिल्ली)या खटल्यात*.[९]

> *"१४. सर्वप्रथम, आम्ही प्रतिवादी२ च्या विद्वान वरिष्ठ वकिलांच्या युक्तिवादाचा विचार करू इच्छितो की एकदा आरोपपत्र दाखल झाल्यानंतर एफआयआर रद्द करण्याची याचिका अमान्य आहे. जोसेफ सालवराज विरुद्ध गुजरात राज्य या खटल्यातील या न्यायालयाची भूमिका लक्षात घेता आम्हाला या युक्तिवादात काहीही तथ्य दिसत नाही ...*

16 *असे असले तरी हे लक्षात ठेवले पाहिजे की आरोपीने उच्च न्यायालयात लागू केलेली तरतूद कलम ४८२ सीआरपीसी आहे आणि हे न्यायालय कलम ४८२ सीआरपीसी अंतर्गत एका आदेशाच्या अपिलावर सुनावणी करीत आहे....*

> *१६ न्यायालयाच्या प्रक्रियेचा गैरवापर किंवा न्यायाची गळचेपी रोखण्यासाठी न्यायालयाच्या अधिकाराचा वापर केवळ एफआयआरच्या टप्प्यापुरता मर्यादित ठेवणारा या कलमाच्या शब्दात काहीही नाही. दोषमुक्तीचा अर्ज कनिष्ठ न्यायालयात प्रलंबित असतानाही उच्च न्यायालय कलम ४८२ सीआरपीसी अंतर्गत*

अधिकारक्षेत्रचा वापर करू शकते, हे कायद्याचे ठरलेले तत्त्व आहे. एफआयआरच्या टप्प्यावर एखाद्या व्यक्तीविरुद्ध सुरू करण्यात आलेल्या कारवाईत हस्तक्षेप केला जाऊ शकतो, पण तो पुढे गेला असेल आणि आरोपांचे आरोपपत्रात रूपांतर झाले असेल तर नाही, असे म्हणणे हास्यास्पद ठरेल. याउलट एफआयआरने तपासानंतर आरोपपत्राचे रूप घेतल्यास एफआयआरमुळे होणाऱ्या प्रक्रियेचा गैरवापर वाढतो, असे म्हणता येईल. कोणत्याही न्यायालयाच्या अधिकाराचा गैरवापर रोखण्यासाठी हा अधिकार निःसंशयपणे देण्यात आला आहे.

यांच्याबाबतीतही असेच मत या न्यायालयाने मांडले आहे ९[२०१८]१३एससीआर१०२८:

(२०१९)११एससीसी७०६ १०जोसेफ सळवराज ऐ .*वि. गुजरात राज्य;*

[११] *ए.एम. मोहन विरुद्ध राज्य;*

[१२] *ममता शैलेश चंद्र विरुद्ध उत्तराखंड राज्य.*

१७ या प्रकरणाचा सविस्तर विचार केल्यावर आमचे असे मत आहे की कलम ३४ आयपीसीसह कलम ४९८ ए, ३२३, ५०४, ५०६ मधील कोणतेही घटक तयार केलेले नाहीत. याचिकाकर्त्यांविरुद्ध फौजदारी कारवाई सुरू ठेवण्यास परवानगी दिल्यास ती कायद्याच्या प्रक्रियेचा गैरवापर आणि न्यायाची खिल्ली उडविण्यापेक्षा कमी नाही, या निष्कर्षापर्यंत पोहोचण्यास आम्हाला संकोच वाटत नाही. जालना पोलिस ठाणे आणि मुख्य

न्यायदंडाधिकारी, जालना यांना अधिकार क्षेत्र नाही, असा युक्तिवाद याचिकाकर्त्यांनी केला असला, तरी तक्रार/ एफआयआर आणि दोषारोपपत्र टिकवता येत नाही, असे निदर्शनास आल्याने आम्ही त्या स्थितीची तपासणी करण्यास तयार नाही.

18 वरील कारणास्तव आम्ही सध्याचे अपील मंजूर करतो, २०१४ च्या फौजदारी अर्ज क्रमांक ४०१५ मधील उच्च न्यायालयाचा ०५.०५.२०१७ रोजीचा आक्षेपार्ह निर्णय आणि आदेश रद्द करतो आणि पी.एस.जालना येथे कलम ४९८ अ, ३२३, ५०४, ५०६ सह कलम ३४ आयपीसी अंतर्गत दाखल केलेला गुन्हा क्रमांक ८१/२०१३ चा एफआयआर रद्द करतो आणि पी.एस.जालना येथे ३०.०७.२०१३ च्या आरोपपत्रासह आरोपपत्र क्र. १२३/२०१३

खटल्याचा निकाल : अपील मंजूर

हेडनोट्स तयार : दिव्या पांडे

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.